

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING YOZMA NUTQINI SHAKLLANTIRISHNING ILIMIY-USLUBIY STRATEGIYASI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15287851>

Baynazarova Jamila Jolmurzaevna

Ájiniyaz atındağı NMPI,

*“Gumanitar hám jámiyetlik pánlerdi aralıqtan oqıtıw” kafedrası assistent
oqıtıwshısı*

jamilabaynazarova6@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining yozma nutqini shakllantirish masalasiga ilmiy-uslubiy yondashuv asosida yoritma berilgan. Yozma nutqning mazmun-mohiyati, uning o'quvchilarning tafakkurini, til madaniyatini va shaxsiy kamolotini rivojlantirishdagi o'rni tahlil qilingan. Shuningdek, yozma nutqni rivojlantirishga xizmat qiluvchi samarali metodik strategiyalar, ularning ta'lim jarayonidagi ahamiyati va qo'llash mexanizmlari bayon etilgan. Maqola boshlang'ich ta'lim amaliyotiga oid metodik yondashuvlarni takomillashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar

yozma nutq, boshlang'ich ta'lim, o'quvchi, metodik yondashuv, ijodkorlik, til madaniyati.

KIRISH.

Maktab ta'limi rivojlanishining zamonaviy bosqichi ekstensiv ta'limdan intensiv ta'limga o'tish bilan tavsiflanadi. Intuitiv, xayoliy fikrlash, muloqot qilish, shuningdek, ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish muammolari dolzarb bo'lib bormoqda. Rus tilini o'qitish amaliyotida nutqni rivojlantirish darslarining ulkan rivojlanish va tarbiyaviy salohiyati hozirgi vaqtda jozibador.

Yozma nutqni rivojlantirishga katta e'tibor berilishi kerak, chunki u nafaqat maktab o'quvchilarini yangi aloqa vositalari va tajribani idealizatsiya qilish bilan jihozlaydi, balki aqliy jarayonlarni yuqori darajadagi faoliyatga - xabardorlik va o'zboshimchalik bilan o'tkazishni ham belgilaydi.

Yozma nutq murakkab jarayon bo'lib, u ko'p vaqt mehnat talab qiladi. Sintaksis jihatdan qaraganda yozma nutq eng to'liq va mukammal nutqdir. Bu nutq

ixtiyoriy fikrimizni ifodalab berishning eng yaxshi vositasidir. Yozma nutq og'zaki nutq asosida rivojlanadi.²³⁶ [1. 365 b]

Yozma nutqni rivojlantirishga katta e'tibor berilishi kerak, chunki u nafaqat maktab o'quvchilarini yangi aloqa vositalari va tajribani idealizatsiya qilish bilan jihozlaydi, balki aqliy jarayonlarni yuqori darajadagi faoliyatga - xabardorlik va o'zboshimchalik bilan o'tkazishni ham belgilaydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI.

Bola nutqini rivojlantirish, eng awalo, til qobiliyatini shakllantirishni talab qiluvchi muloqot shakllarini rivojlantiruvchi demakdir (A.A.Leont'ev) [2].

Yozma nutq - bu eng ko'p so'zlardan iborat va aniq, kengaytirilgan nutq shaklidir. U juda aniq maqsadga ega va fikrlash jarayoniga yuksak talablar qo'yadi. Yozma nutqda so'zlar yordamida, og'zaki nutqda esa intonatsiya va vaziyatni bevosita qabul qilish orqali ifodalash lozim bo'ladi. Yozma nutqda oldindan o'zaro tushunarli vaziyat va har qanday ifodali intonatsiya, mimika va harakat ko'rsatilmaydi, bunda qisqartmalarni ishlatish imkoniyati oldindan yo'q qilinadi. Tushunish faqat so'zlar va ularning kombinatsiyalari orqali amalga oshiriladi. Yozma shaklda, bu boshqalarga maksimal darajada tushunarli bo'lishi kerak, oldindan o'ylash, ichki so'zli "reja" tayyorlash zarur. Agar bunday tayyorgarlik yo'q bo'lsa, unda bunday nutq noaniq, boshqalar uchun tushunarsiz bo'ladi.

Yozma nutq o'z tuzilishi bo'yicha har doim to'liq grammatika jihatdan tashkil etilgan kengaytirilgan strukturalardan iborat. U nafaqat tayyor xabarnomani uzatish uchun, balki o'z fikrini ishlab chiqish va aniqlashtirish maqsadida ham ishlatiladi. Shuning uchun yozma nutq shakli va ifoda usuli bo'yicha ishlash jarayoni fikrlashni shakllantirishda katta ahamiyatga ega.

Yozma nutq maxsus o'qitish jarayoni orqali shakllanadi. Genetik psixologiyada o'qituvchilar uchun juda muhim bir holat bor: psixologik jarayonlar tengsizlik bilan rivojlanadi. Ma'lum psixologik holatlarning rivojlantirish uchun liyali davrlar va portlashli rivojlanish davrlari mavjud. "Agar sezgir davrlar ma'lum bir psixologik holatning rivojlanishi uchun eng qulay bo'lsa, unda eng yuqori pedagogik donishmandlik, bolaning psixologik rivojlanish jadvalini bilib, aynan shu tuzilmalarni rivojlantirish uchun massalashtirilgan pedagogik ta'sirlarni rejalashtirish va amalga oshirishdan iborat" (Lyaudis V. Ya.).

Boshlang'ich maktab yoshi yozma nutqni shakllanishi uchun sezgir hisoblanadi. An'anaviy boshlang'ich maktabda yozma nutq aniq bir nutq shakli sifatida o'rganilmaydi, uning o'z ajralmas vazifalari va ularga erishish uchun vositalari mavjud. Dastlabki bosqichlarda yozma nutq predmet sifatida

²³⁶ Ayupova M .Y. Logopediya: darslik/ M .Y. Ayupova; O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. — T.: O 'zbekiston laylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2007. —560 b.

"ifodalashga kerak bo'lgan fikrga emas, balki yozuv, harf, so'z yozishning texnik vositalariga" (Lyaudis V. Ya.) ko'proq e'tibor qaratiladi. Ushbu bosqichlarda yozish qobiliyatlari shakllanadi. Faqat keyinchalik bolaning o'z fikrlarini ifodalashga bo'lgan anglanishi kuchayadi. Bu bosqichda yozma nutq og'zaki nutqqa parallel ravishda rivojlanadi va uni to'ldiradi. Mavzuning mazmuni o'quvchilar tomonidan og'zaki nutq vositalari bilan ishlab chiqiladi, lekin ko'pincha bu oldindan tayyorlangan holda persepsiya yoki verbal shaklda beriladi, bu esa yozuv belgilarini qo'llash orqali "o'tkazishni" anglatadi.

Rossiya fanida nutq ontogenezi borasidagi tadqiqotlar L.S.Vigotskiyning [3] madaniy-tarixiy nazariyasiga va A.N.Leontevning faoliyat nazariyasiga tayangan holda amalga oshirilgan [4].

Yozma nutq o'ziga xos belgilar faoliyati sifatida birinchi marta psixolog L. S. Vigotskiy tadqiqot obyekti bo'lib hisoblanadi. U yozma nutqning o'ziga xosligini ochib bergach, uni "qo'l va barmoqlarning odatlarini" shakllantirishdan ko'ra, "haqiqatan ham yangi va murakkab nutq turi" sifatida o'rganishni talab qildi (Vigotskiy L. S.). Yozma nutqni shakllantirishga bunday yondashuv - motor ko'nikmalardan yozma nutqning o'ziga xos aloqa vositasi sifatida shakllanishiga qadar rivojlanayotgan psixologik jarayonlarning qurilishini sezilarli darajada o'zgartiruvchi jarayondir - bu masalani o'rganishda hal qiluvchi omil bo'ldi.

Yozma nutqning ilk davralaridagi o'ziga xoslikni inobatga olgan holda, L. S. Vigotskiy uning shakllanishini tashkil etish va qurish bo'yicha bir qator takliflarni bildirdi. Ma'lumki, maktab ta'limining boshida o'quvchilarda yozma nutqqa nisbatan deyarli hech qanday ehtiyoj yo'q. "Yozishga kirishayotgan bolalar faqatgina bu nutq funktsiyasiga ehtiyoj his qilmaysiz, balki bu funktsiyaning ularga qanday kerakligini juda noaniq tasavvur qiladilar" (Vigotskiy L. S.). Shuning uchun, yozma nutqni shakllantirishda, L. S. Vigotskiy fikricha, o'quvchilarda ushbu nutq shakli uchun xos motivlar yaratish va shunga muvofiq vazifalarni belgilash zarur: "... yozish bolaga ma'noli bo'lishi kerak, unda tabiiy zaruriyat va ehtiyoj tug'dirilishi kerak, bu bola uchun hayotiy zaruriyatga kiritilishi lozim..." (Vigotskiy L. S.). Maqbul motivlarni yaratish usullaridan biri bolani "ichki, hayajonli" bo'lgan mavzuda yozishga undashdir (buni ular uchun topshirmasdan, balki qiziqtirib amalga oshirish).

TAHLIL VA NATIJALAR.

Yozma nutqning muvaffaqiyatli rivojlanishining old sharti - harakat, o'y o'ynash va chizish ko'nikmalarining rivojlanishidir. Bu shuni anglatadiki, bolaning yozma nutqqa "kirishi" "narsalarning chizishidan nutqni chizishiga" o'tishni tashkil qilish zarur. Bolani "narsalarni ham, nutqni ham chizish mumkinligini" kashf etishga yo'naltirish muhimdir.

P.P. Blonskiy, yozma nutqni shakllantirish vazifasini bolada yozuvchi sifatida tarbiyalash bilan bog'laydi, boshlang'ich maktab o'quvchilari uchun eng mos va qulay adabiy ijod turi hikoyalar, "ichki mazmunli qisqa asarlarni" yaratish, tasvirlash emas, balki ko'proq murakkab faoliyat turidir deb hisoblaydi. O'quvchi mavzudan qiziqsalar, ular yozishni zavq bilan bajaradi; masalan, bolaga qiziqarli bo'lib tuyulgan voqealardan, kelajak haqidagi tasavvurlardan, ko'rgan tushlardan. Muhim e'tibor berilishi kerak bo'lgan masala - tahrir qilishdir. "O'quvchilar ozgina esse yozsinlar, - deydi P.P. Blonskiy, - lekin ularda ko'p ishlashsin, shunda ular maksimum darajada yaxshi bo'lishi uchun". O'qituvchi bolalarga hikoyalar tuzishda yordam berishi, guruh muhokamalarini tashkil etishi kerak: "Bolalar yozish yoki yozmoqchi bo'lgan narsalarini nimaligini aytadilar, o'qituvchi (va shuningdek, do'stlari) ularni tinglab, o'z maslahati bilan yordam beradi" (Blonskiy P. P.).

Bolalarni yozma nutqni o'zlashtirish zarurligiga olib kelish masalasini M. R. L'vov muayyan bir muvozanat o'rnatish orqali hal qilishni taklif etadi: talqin o'quvchilarga nutq namunalarini o'zlashtirishda yordam beradi, esse yozish jarayonida esa bu namunalar qo'llaniladi. M. R. L'vovning fikricha, yozma nutqni o'zlashtirishning asosiy sharti motiv yaratishdir, ammo uning taklif etilgan yozma nutqni rivojlantirishga oid o'quv vazifalarida yozma nutqning faqat bitta funksiyasi - masofadan aloqa qilish - aks etadi. Aloqa qilish, xat yozish orqali, albatta, yozma nutqni rivojlantiradi, lekin uning vazifasi faqat kommunikativ funktsiya bilan cheklanmaydi. Bunday vazifani zamonaviy sharoitlarda aloqa texnik vositalari ham bajaradi: telefonlar, radio, videomagnitofonlar, elektron pochta, ular og'zaki nutqning o'ziga xos uzatuvchisi hisoblanadi. M. R. L'vovning o'quv mashqlarida yozma nutq kiradigan "faoliyatlar majmuasi" aniqlanmagan, tasvirlanmagan va aks ettirilmagan. Shuning uchun yozma nutqni o'zlashtirish jarayoni o'quvchilar uchun kam motivlangan bo'lib qolmoqda. Shunday qilib, M. R. L'vov o'z tadqiqotida yozma nutqni o'zlashtirish jarayonidagi "bagonalashuv"ni, bu esa deyarli barcha o'qitish strategiyalariga xos bo'lgan holatni yengib o'ta olmadi.

Yozma nutqni bolalar uchun o'ziga xos belgi faoliyati sifatida o'rganishga qiziqarli bir harakatni R. L. Kreymov amalga oshirdi. Uning fikricha, yozma nutqning to'g'ri rivojlanishining asosiy omili so'z ijodidir, ya'ni bola o'zini haqiqiy yaratuvchi, matn muallifi sifatida his etadigan holat. Bunga erishish uchun bolalar shaxsiyatiga hurmat bilan qarash, ularning tashabbuslarini va harakatlarini qo'llab-quvvatlash, o'zini ifoda qilish uchun sharoitlar yaratish zarur. R. L. Kreymovning fikricha, yozma nutqni o'qitishda o'qituvchi quyidagi talablarga amal qilishi muhimdir:

1. O'quvchining tajribasidan foydalanish. Har bir bola ma'lum bir so'z zaxirasiga va bu so'zlarning ma'nolari va mazmunlarini belgilaydigan tajribaga ega. O'qituvchi bolalarga ularning sezgi va aqliy tajribalarini yaxshiroq tashkil qilishda yordam berishi va ularning tajribasi va nutqi o'rtasida muvofiq bog'lanishlarni o'rnatishi kerak.

2. Bolalarni o'zlarini qiziqtiradigan va ehtiyojlariga javob beradigan narsalar haqida yozishga undash. Buning uchun, avvalo, bolaning didida bo'ladigan yashirin hikoyalar mavzularini tanlash zarur.

3. Bolalar sezgisini o'stirish; chokli adabiyotning eng yaxshi namunalari bilan tanishtirish orqali, ularni o'qilgan asarlarga nisbatan layoqatli izoh, a til va uslubni taqqoslashga o'rgatish. O'quvchilar haqiqiy so'z ustalaridan yozish san'atini o'rganishlari kerak.

4. Yozma matnlarni yozish jarayonini shaxsan boshqarish. Yozish jarayonida o'qituvchi daftarlarga qarash yoki boshqa ishlar bilan shug'ullanishi kerak emas, u har bir o'quvchiga yaqinlashishi va ularga yordam berishi, maslahat berishi va qo'llab-quvvatlashi lozim.

5. Bolalar bilan birga yozish. O'qituvchi o'z o'quvchilari bilan bir vaqtning o'zida yozganida, u nafaqat ularga yozish qoidalarini ko'rsatadi, balki ularning ishini ilhomlantiradi va rag'batlantiradi.

6. Bolalar yozgan asarlarning amaliy ahamiyatini ta'minlash.

Berilgan tavsiyalardan tashqari, R. L. Kreymov bolalarni tahrirlash san'atiga o'qitish usullarining bir qatorini taklif qiladi, bu, ehtimol, eng murakkab faoliyatlaridan biridir. Xususan, u o'quvchilarga o'z nutqidagi xatolarni aniqlash va tuzatishning usullarini ko'rsatadi.

Yozma nutqni shakllantirishning dastlabki bosqichida savol berish qobiliyati katta ahamiyatga ega, chunki nufuzli ichki va xorijiy psixologlarning (A. Zaporozets, L. Venger, A. Fromm, D. Dobson va boshqalar) fikriga ko'ra, mantiqiy savolni shakllantirish qobiliyati bolaning muvaffaqiyatli rivojlanishining bir ko'rsatkichidir. Albatta, bolalar kundalik hayotda turli vaziyatlarda ko'plab savollar berishadi. Ammo ertak qahramonlariga hazil savol berishlari ancha qiyin.

So'zlar, iboralar va jummalarni tuzish ham shunchalik muhimdir. Bolalar bilan birgalikda:

- bir nechta tug'ma so'zlar boshqa so'zlar bilan fikr almashish orqali yaratish;
- so'zlarni rimlash, keyinchalik rimasiz zanjirlar va ikki satrliklar tuzishga o'tish (so'z yaratishda dastlabki qadam sifatida);
- yetarlicha uzun, murakkab iboralarni tuzish.

Keyingi bosqich – bu jumboqlar, telegramma va ertak qahramonlariga qisqa xatlar yozishdir. Masalan, bir ertakni olib, bolalar bilan kimga xat, kimga

telegramma (hatto shoshilinch) yuborish yaxshiroq ekanligini muhokama qilamiz. Va birgalikda yozishni boshlaymiz, so'ngra yozilganlarni muhokama qilib, mazmun va uslub bo'yicha tuzatamiz va mukammallashtiramiz.

XULOSA.

Yozma nutqini shakllantirish jarayoni murakkab, bosqichma-bosqich rivojlanadigan, o'quvchilarning yoshi, psixologik xususiyatlari, til madaniyati va tafakkur darajasi bilan bevosita bog'liq bo'lgan jarayondir. Ushbu maqolada yozma nutqning mohiyati, uning o'quvchi shaxsini shakllantirishdagi o'rni, shuningdek, o'qituvchi faoliyatida qo'llanilishi mumkin bo'lgan ilmiy-uslubiy strategiyalar tahlil qilindi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, yozma nutqni shakllantirishda faqat grammatik me'yorlarga amal qilish emas, balki bolalarning mustaqil fikrlashi, izchil mulohaza yuritishi va badiiy-estetik dunyoqarashini rivojlantirish ham muhim omillardandir. Shuningdek, metodik yondashuvlarning turli shakllaridan – ijodiy topshiriqlar, muammoli vaziyatlar, muloqotga asoslangan mashg'ulotlardan foydalanish samarali natija beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ayupova M .Y. Logopediya: darslik/ M .Y. Ayupova; O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. – T.: O'zbekiston laylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2007. – 560 b.
2. D.R. Babayeva. Nutq o'stirish nazariyasi va metodikasi. (Darslik). - T.: «Barkamol fayz media», 2018, - 432 b
3. Выготский Л.С. Мышление и речь. - М.: Педагогика, 1982. Т. 2. 11
Леонтьев А.Н. Проблема деятельности в психологии. // Ж
4. Леонтьев А.Н. Проблема деятельности в психологии. // Ж.
Вопросы философии. - 1972. -№ 9. С.95-108.